

HIDEG NAPOK: REGÉNY ÉS FILM

Kérdés: Mi volt a szándéka a *Hideg napok*-kal, feltárva, előadva mindazt, ami 1942-ben, január három napján Újvidéken történt?

Író: El akartam mondani mindazt, amit a magyar nép nevében néhány véres képzeletű katonatiszt parancsára kegyetlenül elkövettek ártatlan szerb és zsidó emberek százai ellen.

Kérdés: Volt egyéb szándéka is azon kívül, hogy az ártatlan magyar nép helyett mintegy magára vállalva a felelősséget, megnevezze a bűnösöket?

Író: Határozott szándékom volt, sőt reményt tápláltam, hogy akad olyan szerb író, aki előadja, elmondja mindazt a kegyetlen gyilkosságsorozatot, amelyet 1944 őszén a bácskai magyar nép ártatlan tízezrei ellen beteg lelkű szadista szerbek elkövettek.

*

Ha van irodalmi alkotás, amely a tartalom elmondása által megközelíthetetlen, regényem feltétlenül ilyen.

Ha mégis mondanom kell róla valamit, azzal kezdeném, hogy történelmi regény a *Hideg napok*. De mindjárt vissza is vonom állításomat. Igaz ugyan, hogy történelmileg meghatározott eseményhez (mellesleg szólva: borzasztó eseményhez) kapcsolódik, de ebből sem fogantatására, fogadtatására nem lehet semmit következtetni. És arra sem, hogy a történelmi idő megválasztása és kiválasztása inkább hátrányos volt kezdetben, mint kecsegtető.

Sok levelet kaptam könyvem megjelenése után. Egyik ellentmond a másiknak, abban azonban, hogy érdekes olvasmány, általában megegyeznek levélíróim.

Miért érdekes olvasmány a *Hideg napok*? Még a történelemben járatlan, tájékozatlan olvasók leveleiből is az derül ki – ne hangozzék kérdésnek –, hogy egyetlen izgalom lendületével olvasták végig könyvem, mint valami bűnügyi regényt. Feltevésben a válasz? A *Hideg napok* csakugyan bűnügyi regény, bár a legkevésbé sem szokványos.

Szinte látom komolyabb és komorabb levélíróimat, amint tiltakoznak: Nem, nem, a *Hideg napok* – mondják – a lelkiismeret regénye. Az író az egész nemzet helyett tart lelkiismeretvizsgálatot – kegyetlenül felfedvén egy meghatározott időszakon belül saját népének más népek ellen elkövetett legnagyobb vétkét, és ezzel mintegy megváltja jogát ahhoz, hogy minden olyan bűnt is felfedhessen ezután, amelyeket az ő népe ellen követtek el a közeli vagy a távoli történelem folyamán.

Mármost mit felelhetnék én erre. Azt mondom, igaz mind a két állítás. S még hozzátenném, nem tudom, hogy a külföldi, a nem közép-európai olvasó mennyit érthet meg ilyenféle lelkiismeret-vizsgálatból, s felfoghatja-e jelentőségét egyáltalán a szókimondásnak, amellyel állítólag tartozik e műve után az író a világnak, olvasóinak és saját magának. Azt is tudom azonban – s bizonyosság rá megint a felszisszenő levelek sokasága – a magyar olvasó, miközben egyre fokozódó izgalommal tör előre a könyvben, alig csökkenő belső ellenállással is olvassa a vádiratszámában másfél száz oldalt, és csakis úgy képes végül is elfogadni a kegyetlen igazságot, ha ezután a Közép-Európában együtt élő népek számára minden fájó igazság ilyen kegyetlenül kimondható lesz.

S ha az imént megkockáztattam a tetszetős állítást, hogy a *Hideg napok* bűnügyi történet, most megismétlem: igen, az első olvasásra s az izgalom szerint, amelyet kivált, feltétlenül az. Ám az okozott izgalomnak itt funkciója, szerepe, hogy heves érdeklődést támasszon egy tökéletesen morális vagy immorális magatartás iránt, holott az effélék iránt még a maga erkölcsére egyébként igényes olvasó is egyszerű közlés formájában úgyszólván érzéketlen. Ha nem is közönyös tehát, roppant nehezen rendíthető meg.

De itt, e fölött a regény fölött meditálván, éppen az igényes olvasók felháborodásában, megbotránkozásában bizonyos jogos nehezitelés is bujkál az író iránt, amiért úgyszólván akarata ellenére, szinte észrevétlenül, az események, a bűnök részesévé tette őket. Nyomozni kezdenek, hogy a történet bonyolítása során mikor adták meg magukat a rejtett írói

szándéknak. Ezt a művészi „elárultatást” azonban még a legértelmesebb, legfigyelmesebb olvasó is csak a könyv utolsó oldalán veszi észre – amint egyébként a bűnügyi regényekben kötelező és helyén is való. S ami még egyszer megkülönbözteti a *Hideg napok*-at az egyszerű bűnügyi regényektől, az, hogy az olvasó nyomban vagy (ha fogytán az éjszakája) másnap korán reggel – most már jóval lassúbb, figyelmesebb tempóban – még egyszer sort kerít rá, hogy végére járjon saját bűnbeesése élményének.

Mi hát a könyv titka – ha van titka? Az, hogy a borzalom természetes eleme atmoszférájának. Ahhoz a mesterséges eljáráshoz, művi fogáshoz ugyanis, hogy szereplőit végletes helyzetekbe sodorva mutassa be, az írónak itt nem kell folyamodnia – ebben a könyvben minden helyzet végletes. Az életveszélyes feltevések, feltételezések, amelyeket a feszültség megteremtésére el kell fogadtatnia egyébként az írónak – itt tökéletesen fölöslegesek. Nem azért fölöslegesek, mintha a történelem maradéktalanul elvégezte volna ezt a feladatot az író helyett, hanem azért, mert a négy választott (ha szabad ezt a szót használnom) „hős” lelkében minden borzalom jelen van – mint a levegőben a nitrogén.

*

Megkérdik az írótól, melyiket szereti jobban: a regényt-e, vagy a belőle készült filmet? De hát lehet-e, illik-e válaszolni erre a kérdésre, amelyben benne foglaltatik az a másik kérdés, tetszik-e nekem a regény-*Hideg napok*?

Erről természetesen nincs módom nyilatkozni. De még arról sem beszélhetek elfogulatlanul, a filmre lefordított *Hideg napok* szívem szerint való-e, bár a film, az elkészült film természetesen a rendezőé inkább, mint az íróé. A köteles tartózkodás azonban az íróra továbbra is vonatkozik.

Ha van mégis valami, amiről a regényből készült film nemzetközi elismertetése alkalmából szólhatok, leginkább az, mi különbség van a regény és a film között? Más szóval, megvalósítja-e a film azt, amit a regény kifejezni akart?

Mert a regény és a belőle táplálkozó film között természe-

tesen mindig nagy távolság keletkezik. Szándékosan nem azt mondom, hogy különbség keletkezik, mert az egész cselekmény s valamennyi mondat, amely a vásznonról elhangzik, szó szerint a regényből kerülhetett elő, s a szándék is egyezhet papíron és vásznon, a távolság mégis meglesz. És meg is kell legyen a leírt történet és a megelevenített történet között, ahogy más az álló mozdony s más a száguldó, robogó mozdony.

A film hatása nemcsak azért dinamikusabb, mert a látványra feledkező nézőt a robogás által kapja el, hanem azért is, mert a rendező parancsára, az operatőr mozgékony figyelem előtt tíz-húsz kitűnő színész győz meg arról, amit az író egymaga igyekezett szuggerálni könyve átnyújtásakor.

A mi esetünkben ehhez még hozzátartozik az, hogy néhány egészen szuggesztív színészi alakítást is kapunk a *Hideg napok* filmváltozatában. S itt bátran és kérdés nélkül állapíthatja meg az író, éppen ő, hogy a halott szó néhol torokszorító drámaisággal elevenedik meg szájukon. Ilyenkor szinte elfeledem, hogyan és mint akartam ezt vagy azt kifejezni a regényben. A film láttán óhatatlan, hogy magam is ne váljak esetről esetre egy kicsit nézővé.

Könyvem kegyetlen mondanivalót hordoz, ezért szerencséjének tartom, hogy a közönség egy része, és nagy része, előbb film formájában ismeri meg. A mozi kényszerítő ereje bizonyára jó néhányuk kezébe adja a könyvet is.

Mert hiszen azok számát, akik a könyv elolvasása nyomán válnak kíváncsivá a filmre, kevesebbre teszem, lévén, hogy a sikeres könyv példányszáma is mindig messze alatta marad a filmlátogatók számának. Nagyon öreg és nagyon tárgyalt sikerű regénynek kell lennie annak a regénynek, amely a belőle készült filmnek elébe vághat a közönség tudatában.

Így van ez rendjén.

S hogy mégis feleljek arra az érdeklődésre, amely az író mellének szegezhető, amikor prózai művét a moziban viszontlátja: nem érzi-e azt, hogy mondanivalóját, történetét meghamisították?

Az a véleményem, hogy a *Hideg napok* rendezője hú maradt

a regény szelleméhez, a regény tárgyához, sőt szövegéhez is. S mivel a regény – ha mégoly rövid terjedelmű is (mint a *Hideg napok*) – mindig jóval több történetet, cselekményt és gondolatot tartalmaz, mint amennyit a film másfél órája hordozhat, a rendezőnek fő gondja ez esetben is az volt, hogy mit hagyjon el, mit hántson le az anyatörténetből.

A film a regényhez képest olyan motívumokkal kevesebb, amelyek nem csorbítják sem a megértést, sem a jellemeik tragikus kibontakozását.

*

Harmadik vagy negyedik leforgatott, azaz elkészített filmem a *Hideg napok* – vagy hogy is mondjam: ez a negyedik filmjárték, amelyhez munkám által közöm lehet. Ennek ellenére ma is kívülálló vagyok, nem filmes, a szakmához leginkább a forgatókönyv kapcsol, amelyet többé vagy kevésbé kezem munkájának tekinthettem, tekinthetek. Ezért amikor a gyártáshoz vagy a művészethez hozzászólok, a forgatókönyv a kapaszkodó számomra.

Leginkább... mondom, mert igazából, elejétől végig egyetlen forgatókönyvet sem írtam, holott alkalmam lett volna, s talán erőm is, hogy mindazt papírra vessem, amit egy-egy felvett s magam hozta témáról elképzelttem és megálmodtam. S szerencse, hogy nem éltem az alkalmakkal, vagyis hogy engedtem, hogy eltérítsenek attól, amit én magam közvetlenül filmvászonra gondoltam. Ezért ki is törlöm az álmodtam szót a fogalmazásból, s legszívesebben a képzeltem igét is kiiktatnám használatomból, amikor a filmgyártásban történt részvételem jellegét és minőségét próbálom megközelíteni.

Válthat-e az íróból jó aranyműves? Miért ne. És versenyző? Az is. És repülőgép-konstruktőr természetesen, és sok más egyéb is. Nagyon jó az, ha olyan emberből lesz író, aki nagyon komolyan, nagyon tehetségesen készül valami más pályára, mielőtt végzetesen be nem bizonyosodott, hogy mégis az irodalomban froghatja ki legjobb képességeit. S ezért semmilyen becsült szakmának nem kell szégyenkez-

nie, ha olyan személy elegyedik művelői sorába, aki elébb írónak készült. Nem fordulhat elő, hogy valaki megbecsült aranyműves és jó író is ugyanakkor? Már hogyan fordulhatna elő! Csak nagyon ritka eset, persze.

Mint tudják, játékfilmek gyakran alapulnak irodalmi alkotásokon, többnyire novellákon vagy regényeken. Holt vagy eleven írók művein. A halottakkal nincsen baj, s az élők közül is csak inkább a pályájuk kezdetén járó fiatalabbak keverednek bonyodalomba, mert egyes filmgyárak merő udvariasságból vagy a művészi érzékenységet megillető túlzott tapintatból magát az író-t kérik fel a forgatókönyv megszerkesztésére, megfogalmazására. S a fiatal író, akit többszörös becsvágy sarkall, hogy rugalmasságát, sokoldalú képességeit, a művészi alkotás minden ágazatára való alkalmasságát bebizonyítsa – enged az udvarias felszólításnak.

A filmgyár pedig nem csupán udvariasságból környékezi meg az író-t, hanem titokban bizakodik, hogy alkalmas forgatókönyvmunkást nyerhet benne, s egy csapásra kettős jót cselekszik. Nem törődve azzal, hogy a második lehetőség az író számára nem üdv, hanem gyötrellem.

Felnőtt emberek szabad elhatározásáról lévén szó, még hadd fűzzem hozzá, hogy az írókban sem csupán a hiúsággal határos becsvágy dolgozik, hanem az anyagi meggondolás is, amelyre a szokásos honoráriumígéret ilyen esetben lehetőséget ad. Ez utóbbi motívumot azonban nem túloznám el.

Kezdetben engemet is nagy belső örömmel töltött el, hogy filmet „írhatok”, s ha nem is állítom, hogy gyermekesen lelkesített a feladat, mindenképpen közel esik a valósághoz, ha úgy emlékszem vissza a kezdetre, a vállalkozásra, mint megoldandó, nekem való, tehát megoldható feladatra. Tudtam, hogy egy más műfajban, talán más művészetben lelkesít – de ettől nemhogy riadtam volna, inkább az ismeretlen birtokbavétele izgatott.

Igen, a feladat olyannak tetszett, karnyújtásnyira csábítóan eddigi (az addigi!) írói gyakorlatomtól, amelyben játszva helyt tudok állni – sőt kezdetben szinte könnyebb munkát és gyorsabb eredményt, hamarabb sikert ígért, mint bármi-

lyen hasonló terjedelmű prózai munka. Ez a remény azonban csalóka, amint hogy a munka is egészen más jellegű, mint ahogyan a távolabb állók vagy akár azok kezelik, akik frissen vállalkoznak ilyenféle munkára.

Saját tapasztalatomból beszélek, de mások gyötrődéseinek tanulságából is. (Ámbár tudok olyan írókról is, akiket mulattat a forgatókönyvvel való foglalkozás, bíbelődés. Az ilyenféle jó multság azonban többnyire nem az irodalom udvarán szokott keletkezni.)

Észrevehették, hogy nem írói diadalról akarok számot adni, de nem is forgatókönyv-szerzői kudarcról persze, mikor arra a vélekedésre jutok, hogy a filmforgatókönyv nem írói műforma, nem írói fáradozás terméke s nem írói becsvágy célja, hanem főként s alighanem egyedül a rendező számára készített utasítás (általa az egész megjelenítő közösség számára), lerögzített tervrajz, magatartás-szabályzat azokra a napokra, amikor a felvevőgép működik majd.

Hogy az ígét pontosan alkalmazzam: a befejezett írói mű, mely filmre csábította a rendezőt s egy egész munkás művészközösséget, ha a maga polcán uralkodott is – mihelyt az elcsábított rendező kezére kerül, nyomban szolgálnia kell. Az új helyzetben a magvában mocorgó új alkotást kell szolgálnia akkor is, ha a születendő mű minden porcikája saját plazmájával ismert.

Vállalhatja-e az író, hogy művét felbontsák, darabokra szaggassák, oldalanként vagy akár mondatonként, s becsomagolják, megszámozzák, s elszállítsák egy más mesterség országába, hogy ott (a fölöslegesnek ítélt részleteket útközben elhullatva) felépítsék egy új szférában, meghökkenítő fények és hangok között? Vagy vállalhatja-e akár csak azt is, hogy egy gondolata fölött valaki tovább meditaljon, s lefényképezze, ami eszébe jut?

Az író mindezt vállalhatja. Csak azt nem, hogy egy új mű szolgáltatásban (hiába, hogy társtulajdonos benne) kockára tegye szeme világát.

A rosszul sikerült film hamuként, a jól megcsinált film áldás formájában úgyis visszahull az íróra és művére. Hamu

vagy áldás? Nem az író elhatározása és buzgalma teszi, hanem a rendezőé. S ezt a szolgálatot az író mindenkor elfogadhatja tőle. Bosszankodva és boldogan.

*

Elismerés illette a regényt, s még inkább dicséretnek illetik a filmet.

Az író elégedett, gondolhatnák. Az író azonban nincsen megnyugodva, nincsen belenyugodva a fogadtatásba.

S ez a nyugtalanság onnan ered, hogy nemcsak olvasni tud, az írást látván, hanem hallani is, íratlan, leíratlan, de kimondott mondatokat befogadván. Sőt, sejtelve is van még a kimondatlan, tán félbeszakított vagy éppen elhallgatott lelki tartalmak iránt is, amelyek az arcon szoktak jelentkezni, vagy csupán magatartások ruhájában.

A hírlapok és szaklapok bírálatai, jobban mondva méltatásai (a filmről beszélék) nélkülöznek valami olyan elemet, amit a filmszínházból kitóduló, jó szándékú nézők ezrei éreztek és gondoltak. S bizonyosan tudom, hogy nagyon sokféle érzelmekkel és gondolatokkal reagált a kapott élményre a nézősereg. S ezekből a sokféle válaszolási lehetőségekből csak néhányat láttunk viszont a leírt sajtóreflexiókban. S ez nemcsak azért valóságos hiány, tehát égető, mert a látogatók, nézők sokféle mást is érezhettek azon túl, ami a műbírálók eszébe jutott, hanem azért is, mert a legfontosabb, éppen a legfontosabb kérdések körül az általános közgondolkodást és közvéleményt inkább a csupán elmondott értékelések jelzik a leírt és teljes felelősséggel vállalt szavak ellenében.

Töprengethetnénk rajta, miért van ez így, talán rá is találhatnánk az igazság néhány jellemző részletére, talán magára az igazság magvára is. Az okok: a *Hideg napok* táján kialakult közvélemény teljes megközelítéséhez azonban még az sem lenne elég, ha az írásban és szóban történt megnyilatkozásokat mind begyűjthetnők.

Annál inkább stílusosnak érzem ezt a követelményt, a teljesen ki nem mondott, visszatartott vélekedések megisme-

résére vonatkozóan, mivel maga a regény (s a film is) úgy bontja a szemlélő elé magát, hogy négy embernek gondolatait éri tetten, esztendőkkkel a bűntény után, amelyben ők büntetőjogilag nem is vonhatók jóformán felelősségre. Hiszen az a vétjük, ahogyan gondolkoznak a mások által elkövetett szörnyű bűnökről.

Nem azt hiányolom én, hogy a film és a regény mellett nem szálltak síkra a vélemények, nem is a nyers tiltakozás vagy az elutasítás hiányzik nekem, hanem a hiányzó vita, amely a nyilvánvalóan felköltött érzelmeket elhallgattatta.

Az elmaradt vita során megbeszélhattünk volna nagyon sok kérdést, vagy akár csak néhányat, de fontosat, köztük például azt, vajon hogyan vélekedjünk, akár a jövőt illetően is, az olyan történelmi gazettekről, amelyeket nemzeti jelenlétünkben, de megkérdésünk nélkül követtek el.

A nyilvános vita elmaradt, de közvélemény-kutatások során, ankétokon, magánlevelekből zizzenő berzenkedés jelzi máig, hogy a regény és a film az olvasót, a nézőt érzékenyen tudatgócain találta, ha nem éppen szíven. S a reagálások zöme: vajon a mű két változata mindent elmond-e a felvetett ügyben? Helyesen mondják-e, amit elmondanak?

Ismerőseimtől és idősebb és fiatalabb íróársaimtól tudom – anélkül, hogy a regényt vagy a filmet létében támadni akarnák –, volna bizony megjegyzésük, hozzáfűznivalójuk a teljesség, a sokoldalú igazság igényével. Közéletünk látja kárát, hogy mindez elmaradt.

Az elmaradt vitát nem pótolhatják a közönség egy-egy töredékével tartott megbeszélések, amikor a közérzület többé-kevésbé hangot kaphat, s amikor közvetlenül és gyakran sömmisszen történelmi és társadalmi magyarázattal tudunk szolgálni.

*

Többféle kritikusi magatartás alakult ki a *Hideg napok* körül. Van, aki az általános emberit, az elvonatkoztatottat érzi benne fontosabbnak; van, aki a nemzeti önvizsgálat szigorúságát. Olyan is van, aki a dezilluzionizmus egyik tünetének tekinti... Mi a véleményem ezekről a nézetekről?

A kritika vélekedését még akkor sem illik visszautasítani, ha kioktató vagy becsmérően magyarázó. Miért berzenkedném hát a dicsérő és elismerő méltatások ellen? Az olvasón múlik úgyis, milyen szándékot sejt az íróban, s mit lel megvalósítva a műben. A *Hideg napok* esetében: ha szándékomról beszélhetek, azt mondanám utólag, a sokféle hatás volt a célom. – Érdekeltsége szerint kit-kit más-más módon szíven, esetleg tudaton találni vagy megrendíteni. A kérdésfeltevésből s a nyomtatásban megjelent reflexiókból nem derül ki az a minden oldalról felszökkenő vélemény, amely a regényt, de különösen a belőle készült filmet követte. Említettem már, sok levél által kapott és szóbeli megnyilatkozások sokasága bizonyítja számomra, hogy érdemes lett volna helyet adni lapjainkban az olvasók és filmnézők ellentmondásos vélekedésének. Hogy ez nem történt meg, azzal csak hátráltattuk irodalmi és olvasói közgondolkodásunk fejlődését. Irodalmi közgondolkodásunkat fejletlennek, egyoldalúnak érzem, az olvasók magatartását pedig éppen a soha-nem-volt számszerű emelkedés következtében kissé konzervatívnak. Hogy erősebb szót ne mondjak. De itt most – a *Hideg napok* esetében – nem csupán erről van szó, hanem arról, hogy az olvasók egy része riadtan túlértékeli az irodalom szerepét a politikai nemzet sorsának intézésében. Másrészt – vagy éppen ezért – legszívesebben eltiltaná minden olyan mondanivalótól és ábrázolásmódtól az író, amely nem az idillikum felé húz. Tehát megtiltaná népünk reális, esetleg fájdalmas helyzetfelfismerését még a művészetben is. Sok megbeszélésen vettem részt ezekben a hónapokban, s vaskos tanulmányt tudnék írni – kellene is egyszer írnom –, mennyiféle kétely és téveszme kerül elő a legjobb szándékok bokrai mögül is.

Az elhangzott, többnyire rögtönzött felszólalásokból nem szívesen idéznék. De a hozzám intézett s nagyrészt teljes névvel és címmel aláírt, becsületes szándékúnak mondható levelek tömegéből nagyon kivonatosan és sűrített lényegük szerint bemutatnák néhányat. Ezek az aggodalmakat s berzenkedő tiltakozásokat, a tiltakozások sémáit tízszer, tízenöttször ennyi ismétléssel, bár nagyon jellemzően fejezik ki.

Olykor csak a levél alapmondatát csendítem meg, máskor a nagyon jellemző részletekből szó szerinti idézettel jelzem az ellenkezést. Kaptam dicséreteket is, de azokból nem teszek ki most az ablakba.

I. Nem igaz, nem vagyok hajlandó elhinni, hogy magyar emberek ilyesmit követtek volna el. II. A csetnikek állandó rettegésben tartották a várost, bármilyen reguláris hadsereg kénytelen lett volna ezt cselekedni. És meg is cselekedték hasonló helyzetekben mindenütt a harcoló felek. III. A halottak számát messze eltúloztottnak tartom. IV. A szerbek beállítása teljesen hamis és sértő a szerb nemzetre. A szerbek nem ilyenek, igenis harcoltak, és nem adták meg magukat ilyen könnyen. V. Csak százegy oldalt olvastam el. Nem bírtam folytatni. Ilyet nem szabad megírni magyar embernek. Írják meg ők. Ez nem a mi dolgunk. VI. Alaposan téved az író a halottak számával. Nem három-, hanem hatezer volt. De a bevonulók tízszeresen megtorolták! VII. Miért védi a gyilkosokat? És a regényből nem tudjuk meg, de a filmből sem, hogy elnyerték-e a bűnösök büntetésüket? És hol van a többi gyilkos? VIII. Mint a regény egyik szereplője, magamra ismertem, s megállapítottam, hogy az író ottan, ahol én találkoztam Kovarczcal, bizony farba rúgja a valóságot. Lehet, hogy a hatás kedvéért. Hiszen az volt a csoda, hogy nem volt nálam az igazolványom! Ha meglátja ez a fenevad, hogy ki vagyok, nyomban végez velem! Dehogy mondtam neki, hogy Bajcsy-Zsilinszky embere vagyok. Igazoltatás nélkül vittek el az Erzsébet étteremből. De Gregorits alezredes a nyílt paranccsal előbb ért a levanteotthonba – így menekültem meg. IX. Aligha ébreszt igaz és helyes gondolatokat a politikailag tájékozatlan vagy egyoldalúan informált magyar ifjúságban, mely nem ismerve a történelmi hátteret, egyáltalán el sem tudja képzelni, mi volt a világháború viharában a kis újvidéki epizód. X. Csakis a németek utasítására történhetett mindez. És ezt sokkal jobban ki kellett volna hangsúlyozni. XI. A szerb lakosság bűnrészessége, sajnos, kétségtelen volt. Rejtegette a komitácsikat. Ezek hajnalra többnyire kihúzódtak a városból. Személyesen láttam

olyan házakat, ahol a padlásteretek össze voltak kötve egymással közlekedési szempontból. XII. Több menekülő székely csoportot a partizánok legéppuskáztak. Ha egy percig is kételkedik szavaimban, utazzon el Baranyába, Tolnába, Bácskába, a bukovinai székely telepések s a mohácsi hajósok közé, ott még szörnyűbb emlékeket is hall. XIII. Nagy tévedése az írónak a „...számatlan reprezentációs keret...”-ról alkotott elképzelése, melyet Grassynak juttat. Ilyen nem létezett. Egyetlen belföldi reprezentációs alap az állomásparancsnoki pótdíj volt. Ha előveszi a G-19. jelzésű illetmény szabályzatot, meg fog lepődni, milyen csekély összeg az. A régi honvédség, mint pénzügyi fejőstehén, hihetetlenül sovány, kicsontozni való volt. Ezt azért tudom, mert a későbbi állomásparancsnok, Trunkwalter Ödön, a magyar királyi folyami erők vezérőrnagya (nem folyamőr volt!) illetményeit mi számfajtottuk. XIV. A németeknek semmilyen szerepük nem lehetett a dologban. Két hadiállományú század őrizte Péterváradon a beocsini cementgyárat, és a partizánok ellen gyakran kértek a mi tüzérségünkől tűztámogatást. De akkor legfeljebb annyi lehetett, hogy egy járőr átjött a lövöldözésre, és nyomban vissza is tért, mondván, hogy ez magyar belügy. XV. És mi történt 44 novemberében? Bezdánban például 3-án minden embernek a futballpályára kellett mennie, kidobolták, hogy akit otthon találnak, föbe lövik. A futballpálya két oldalán géppuskák voltak fölállítva. Az összegyűlt tömegből kiválasztották a húsz és ötven év közötti férfiakat, és százhuszonegyet még aznap kivégeztek, gramofonszó mellett, a többit meg, ötszáznál többet, Zomborba kísérték, ahol heteken át egy falat ennivalót sem kaptak, s a barakkokból naponta dobálták ki a kerítésen az éhen haltak hulláit. A falut mindenkinek el kellett hagynia, s mikor a lakosság egy hónap múlva visszatérhetett, halottakat talált a kutakban, a trágyadombokon. XVI. Nem értek egyet az írónak azzal a megállapításával, hogy „ha egy férfi ötvenéves koráig nőtlen marad, minden intézkedése természetellenes lesz!” Grassy állomásparancsnok intézkedése, hogy a tisztai családok odaköltözését megtiltotta, teljesen in-

dokolt volt. Egy gondos állomásparancsnok nem is tehetett mást. Bükyné is jobban járt volna, ha nem játssza ki a parancsot. XVII. Én ott voltam végig, és nem tudok róla, hogy bármilyen formában tilalom lett volna a tisztai családokra. XVIII. Semmilyen statisztika nincsen arra vonatkozóan, hogy a háború végén hány ezer magyar esett áldozatul ártatlanul. Nem arra gondolok, hogy a bosszút ébren kell tartani, mert nem lehet megbosszulni se az én öcsémet, aki tizenhat éves volt, és semmi bűne a múltban nem lehetett, a Dunába lőtték. Bár egy volt bosnyák főhadnagy védelmére kelt a fiúnak, aki még a királyi időkben hozzánk nősült. De őt is agyonlőtték, és már most jó volna hinni, hallani, hogy a világ tudja, hogy ártatlanok voltak, és ártatlanul pusztultak. XIX. Ilyen írásművel mérhetetlen kárt okozhat a magyar nép amúgy is megtépázott presztízsének. XX. Kíváncsi lennék, akad-e ország, ahol saját hazájáról ezeket meg lehet írni. Ettől függetlenül, mint tanár, mit feleljek a diákjaimnak, ha kérdik, mit tettem volna én, ha ott vagyok a regény szereplőinek a helyében, vagy mit cselekedjenek ők, ha hasonló helyzetbe kerülnek?

Nem ért váratlanul s nem lepett meg a reagálások sokfélesége. Inkább azon csodálkozom, hogy a sok levélíró felnőtt ember közül mennyien vélik: ők többet tudnak a tárgyban az írónál, s regényét rögtönzött riportnak tekintik, minden sarkánál kikezdhetőnek, tehát megalapozatlannak. Pedig körültekintésem az ügyben a szükségesnél is nagyobb volt, és húsz évnél is hosszabb ideig tartó. Három per anyagából meríthettem, s ami az adatok kölcsönzését illeti, leginkább Horthy Miklós hadbíróóságának megállapításaira támaszkodtam. Vajon akik megálljt akarnak kiáltani nekem most, eszükbe jutott-e tiltakozni akkor, s gondolnak-e arra, hogy a párizsi béke megkötése pillanatában milyen súllyal esett latba az újvidéki epizód? S mindezekon felül dehogy fogtam volna bele az írásba, ha nem veszem figyelembe azt a kedvező fejlődést, ami a jugoszláviai magyarok sorsában a háború után elkövetkezett. Elmondtam már, most végezetül ismét leírom: a *Hideg napok* csak három nap történetére vállalko-

zott, s mindössze annyi ravaszsággal toldja meg a tárgyat, a mezítelen, a minden oldalról körülbiztosított és elszigetelt, szégyenteljes valóságot, hogy négy olyan szereplő tudatán szűri át újra az időt, akik maguk nem követtek el semmi olyant, amiért a világi törvények szerint felelősségre vonhatók lennének – csak jelen voltak. Vétkük csupán az, ahogyan gondolkodnak arról a három napról, négy esztendő múlva.

A *Hideg napok* egy lehetséges ciklus kezdete, első darabja. Szeretném, ha nem nekem kellene folytatnom. A közös, szörnyű történet népről népre szálló balladájának – haláltáncuknak – első opusza; vagy ha úgy tetszik, egy elmondandó, hosszú és őszinte mondatnak kimondott első fele. A mondat második felét a szomszéd népek íróinak (esetleg filmesekinek) kell kimondaniuk, ki-ki saját szívébe eresztvén ütőerén át a kutató szondát (Hubay Miklós szép hasonlata szerint). Mert elsősorban a szomszéd népek érdekelnek bennünket, a szomszéd népek írói, az ő műveik a közös ügyben, közös dolgainkban. Az együvé tartozás és az egymást gyötetés közös édenében és megosztott poklában.

*

Kérdő: Mennyire váltak valóra reményei, hogy a szerb írók teljesítik a legyilkolt bácskai magyarok iránt azt a kollektív sajnálatot, ha nem is bűnvallást, amit ön a *Hideg napok*-ban az újvidéki gonosztevők helyett megtett?

Író: Reményeimből és várakozásomból úgyszólván semmi nem teljesült. A szerb írók egyike-másika úgy vélekedett, a második világháborúban az ő országukban közel kétmillió embert mészároltak le a katonai szükségletek szerint különböző világnézetű gonosztevők. Őket az a néhány tízezer magyar áldozat nemigen érdekli, főként nem írói minőségükben.

Kérdő: De az ön lelkét nem nyomta a negyvenezernyi magyar vértanú emléke?

Író: Dehogynem! A hozzám intézett sikoltások egyre több terhet raktak lelkiismeretemre, utólag arra ösztönözve, hogy a magyarok nevében elkövetett több ezer gyilkosságot egy-

szerre kellett volna közhírré tenni a jugoszlávok által ölt tízezres vérbosszúval.

Csakhogy erre nem nyílt lehetőség. Az én könyvem, amely a magyar kir. vezérkari főnök bíróságának adataira épült, már megjelent, de a tízszeres méretű folytatás megírására az adatgyűjtés lehetetlensége miatt sem kerülhetett sor (még Magyarországon sem), de remény sem volt rá, hogy részletes tényfeltárás készüljön a véres 1944-es történekről.

Kérdés: Mit felelt ön a jugoszláv írók közönyös elzárkózására?

Író: Nem tehettem, nem mondhattam mást, megígértem: amint lehetőség nyílik arra, hogy az 1944 őszének bácskai véres eseményei, magyar mészárlásai gonosz heteit világgá lehet kiáltani, erőmhöz képest megteszem.